

Vrouwen en zinvol ouder worden (1999)

Sieth Delhaas

Tijdschrift voor geestelijk leven 1999

Het mooiste van het boek vind ik de titel: *Vrouwen van dagen*. Daarnaast de omslagillustratie van Doritha Hoffman, die, al is ze dat niet, voor deze titel geschapen lijkt te zijn. De titel werd geboren op 15 maart 1998 tussen 6 en 7 uur in de ochtend. Omdat het boek zou bestaan uit onder andere de neerslag van ervaringen en meningen van mijzelf en acht vrouwen die samen sinds 1993 de werkgroep *Overleven door vriendinnen* vormt, begreep ik wel, dat de titel waarmee ik zou komen het nodige commentaar van mijn medevrouwen te duchten had. Tegenstand wellicht. Vandaar dat ik deze titel, toen alle teksten geschreven waren, van een degelijke onderbouwing voorzag, voordat ik hem aan de werkgroep presenteerde.

In deze titel heb ik mijn hart gelegd. Deze titel vertegenwoordigt voor mij het visioen van de strijd van de vrouw-en-(geloof)beweging van de laatste dertig jaar. Behalve dat de woorden een verwijzing inhouden naar een afgedankte uitdrukking voor ouderen in het algemeen, maken de drie woorden in deze samenstelling zich als vanzelf breed. Breed, zoals vrouwen zich de afgelopen dertig jaar, de laatste dertig jaar van deze eeuw, getracht hebben zich breed te maken binnen tradities, tijden, een cultuur die vrouwen niet zag staan. Voor mij zijn de drie woorden, die me poëtisch in de oren klinken, bovendien een verwijzing naar de tekst in het Bijbelboek Daniël¹, waar de Oude van dagen recht verschaft. Een verwijzing naar een gezaghebbend personage. Dit om de ban te breken van een andere uitspraak uit dit oude geschrift, die de vrouwen van dagen uit onze tijd van jongs af, als er thuis, op school of in de kerk uit de Bijbel werd voorgelezen, te horen kregen. Het gaat om een brief van Paulus aan zijn helper Timotheüs, waarin wordt uitgelegd hoe hij in de gemeente te werk moet gaan: ‘... maar wees afkerig van onheilige oude vrouwenpraat.’

De strijd

Toen wij als werkgroep eind 1997 de gesprekken over de thema's die in ons boek aan de orde zouden komen, hadden afgerond en we de enquête onder circa honderd vrouwen begonnen voor te bereiden, zat ik met een gevoel dat mij gaandeweg had bekropen. Dat gevoel werd vooral tijdens die laatste bijeenkomst van dat jaar bevestigd toen we het thema: wat inspireert ons, wat houdt ons gaande, bespraken. Ik vond het resultaat van het gesprek mager. Had ik meer verwacht? Gewild? Had ik verwacht dat wij toch terug zouden vallen op oude christelijke/kerkelijke confessies waarmee wij het een groot deel, soms wel de helft van ons

---

¹ Daniël 7 vanaf vers 9

leven hadden gedaan? Maar was er dan echt niet meer dan datgene wat wij thuis hadden opgeschreven over dit thema en waarover we samen een middag spraken?²

De oogst van die middag overziende en het geheel van onze voorgaande gesprekken erbij betrekkelijk, had ik meer de indruk, dat ons spreken over de thema's, die de basis van het boek zouden vormen, nog dicht in de buurt lag van de vrouwenstrijd die ons bezig zijn van de laatste decennia kleurde. Een strijd die, zo bleek uit onze ervaringen die wij elkaar vertelden, nog steeds nodig was. Al had deze strijd, meer in de betekenis van streven, in de meeste gevallen een andere vorm gekregen. Enerzijds heeft de samenleving, in het bijzonder de kerken als onderdeel daarvan, nog te weinig veranderingen die de vrouwenbeweging nastreeft, gerealiseerd. Anderzijds menen wij bij jongere generaties vrouwen weinig te herkennen van onze strijd. Integendeel, de behaalde resultaten worden vaak niet eens als zodanig herkend. Bovendien leek datgene waarvoor wij gestreden hadden, onder andere economische onafhankelijkheid, door overheidsregelingen en/of het ontbreken daarvan, op belangrijke punten in het nadeel van vrouwen te zijn omgebogen. Voor ouder wordende vrouwen betreft dat bijvoorbeeld de nabestaandenwet. Voor jongere generaties vrouwen, in het bijzonder als het om eenoudergezinnen gaat, is dat het geval met voldoende kinderopvang.

Wijsheid

Waar was in onze gesprekken wijsheid te bespeuren? Die vraag werd ook in een van de enquêtes, als commentaar op de werkgroep, gesteld: waar blijft de wijsheid van het ouder worden? Waren wij nog zo weinig aan dit aspect van de ouderdom toe gekomen omdat de strijd, het streven naar veranderingen, verbetering van de positie van vrouwen, ons nog steeds het meeste bezig hield?

Of, is het zo met vrouwen gesteld, dat zelfs wijsheid zo door mannelijke beelden, overwegingen en filosofieën is bepaald, dat vrouwen daar in het algemeen - nog - geen beelden bij of ideeën over hebben? Ik vind dat niet zo vreemd. Lees de spreekwoorden die in ons taalgebied over vrouwen gaan er maar eens op na. Men verdenkt vrouwen allerminst van wijsheid. Integendeel.

Lag de wijsheid vooral in het bereik van mannen, zoals de traditie ons graag doet geloven? In onze cultuur is zelfs voor ouderen in het algemeen weinig respect te vinden. Zeker nu de angst er is, regelmatig aangewakkerd zelfs, voor aanzwellende grijze golven, die in de nabije toekomst vooral de ruimte en de financiële middelen zouden bedreigen.

Eigenwijsheid

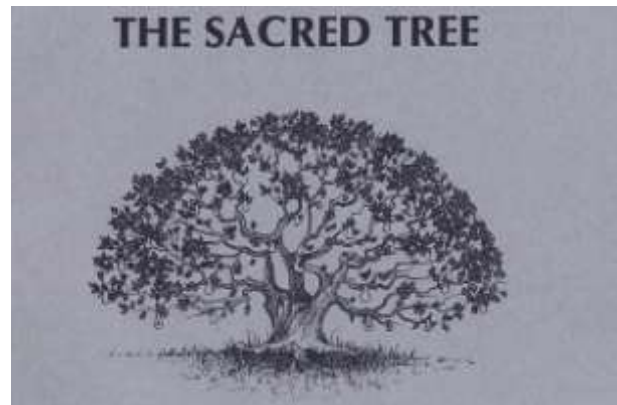
Wanneer vrouwen dus naar beelden, vormen van wijsheid verlangen, rest hen dan niets dan bij andere culturen te rade te gaan? In 1992 had ik als deelneemster aan een vredes spelgrimage dwars door de Verenigde Staten veel contact met Indiaansen uit

---

² *Vrouwen van dagen*: pp. 142-144

verschillende stammen. Ik voelde me aangesproken door hun levenshouding en wijsheid. Ik merk, dat het lezen van hun oude en nieuwe verhalen mij steeds opnieuw raakt.³

Vanuit die inspiratie nam ik begin 1998, toen het schrijfproces van *Vrouwen van dagen* op gang begon te komen, deel aan een cursus die de deelnemers wilde leren oud te worden en ten volle te leven. De teksten, uitspraken en ervaringen van wijze ouderen, die ons door de begeleidster werden aangereikt, zetten mij op het spoor van datgene wat ik miste in de discussies van onze werkgroep. Toch bevredigden ze mij niet. Na enkele bijeenkomsten werd het me duidelijk. De teksten waren te duidelijk gebonden aan andere culturen. Het heeft, naar mijn gevoel, geen zin deze zonder meer over te nemen.

Witte West-Europese vrouwen, sterker nog, Nederlandse vrouwen met haar typische geschiedenis en achtergrond, zullen op zoek moeten naar eigen bronnen van wijsheid. Linda R. Gannon, hoogleraar psychologie aan de universiteit van Illinois, heeft er mijns inziens een idee van waar de bronnen liggen. Ze schrijft in haar boek over ouder wordende vrouwen: ‘In westerse samenlevingen, zoeken mannen, die vasthouden aan traditionele waarden, macht over anderen. Vrouwen daarentegen worden niet aangemoedigd anderen te overheersen of te controleren. Gesocialiseerd als ze zijn om waarde te ontleen aan kinderen baren en verzorgende rollen, zijn ze, misschien, meer bereid de ‘coöperatieve’ weg te volgen en verwerven psychologisch en fysiek welbevinden door zelfbewustzijn, inzicht in de maatschappelijke structuren en haar eigen levensstijl te vinden.

Als dit zo is, dan zou de overgang naar de ouderdom voor vrouwen een gemakkelijker weg zijn dan voor mannen. Ouderdom zou bij vrouwen dan gezien kunnen worden als een voortzetting van haar voorgaande jaren; haar met de jaren toegenomen wijsheid en ervaring kunnen haar tot grote steun zijn en een basis voor blijvende ontplooiing.⁴

Verwarring

De vrouwen die met hun meningen, uitspraken en verhalen een groot gedeelte van de stof van het boek *Vrouwen van dagen* hebben aangedragen, kunnen niet zonder meer worden aangemerkt als vrouwen uit westerse samenlevingen, zoals in bovenstaand citaat gebeurt. Deze vrouwen, de leeftijdsgrens heb ik gesteld bij zestig jaar en ouder, maken deel uit van die generaties vrouwen, die vanaf het eind van de jaren zestig bewust en actief hebben deelgenomen aan de veranderingen in de cultuur. Met nadruk op de emancipatorische kant

---

³ Bopp, Judie ea. *The sacred tree. Reflections on Native American spirituality*. Four World Development Press, Alberta, Canada 1985

Gunn Allen, Paula ed., *Spider woman's granddaughters. Traditional tales and contemporary writing by native American Women*. New York 1990

⁴ Gannon, Linda R., *Women and Aging. Transcending the Myths*. London 1999 pp 18-19

ervan. Voor een aantal betekende dit zich uitgesproken inzetten voor een feminisering van de samenleving.

Tijdens het lezen en bewerken van het materiaal werd mij steeds duidelijker dat er in alle levens, zowel van de werkgroepleden als van de geënquêteerden, sprake is van een zekere uittocht. Het gaat om een exodus uit verbanden die behoorden bij opvoeding, tradities van godsdienst, politieke visie, streek, stand, beroepsgroep en andere 'koepels'. Er is een uittocht en er zijn breuken in levens ontstaan. De cultuurverschuivingen tekenen de levens van de meeste van deze vrouwen. Dat betekent, dat de gevolgen van gegroeide en bewust gekozen veranderingen, ontstane onzekerheden, die vanaf de jaren zestig openlijk merkbaar werden, ook het leven van deze, nu in de derde levensfase aangekomen vrouwen, beïnvloeden.

Een treffend voorbeeld van zo'n diepgaande verandering schetst een van de geënquêteerde vrouwen. Zij schrijft, nu eenentachtig jaar, hoe er gaandeweg een eind is gekomen aan haar kerkelijke betrokkenheid. 'Na grote teleurstellingen en veel pijn heeft de kerk als instituut, door haar arrogantie, intolerantie, macht, enzovoort, afgedaan Mijn leven is een bevrijdende zoektocht geworden. Zoeken naar het ontstaan van 'Her'- en 'His'-story. Ik haal mijn inspiratie uit de oude geschiedenis, kunst, theologie en natuur. Wisseling der jaargetijden zijn symbool en werkelijkheid voor mijn eigen leven geworden: geboren worden en sterven. Ik heb geen angst voor de oude dag. Ik zal doorgaan met mijn zoektocht, lopend door de doolhof, het labrynt, een symbool overgenomen van onze verre voorouders. En daar doe ik het als aardse vrouw mee.'

Na lezing en verwerking van deze oogst van verhalen en uitspraken komt de vraag op: wat zijn de gevolgen van al deze veranderingen voor de persoonlijke levenscondities van deze vrouwen? Heeft datgene wat opzij moest worden geschoven, wat niet meer bruikbaar bleek, wat overbodig of zelfs als schadelijk was beoordeeld, een leegte achtergelaten? Is er iets anders in de plaats gekomen van de zogenaamde vaste rotsen en zekerheden, van regels en normen die als onveranderlijk waren doorgegeven en aanvaard?

Wat betekenen deze lege plekken voor vrouwen in hun dagen van ouder worden?

Niet iedere vrouw heeft een eigen, nieuwe weg gevonden, zoals de vrouw van het bovenstaande citaat. Ik proef in de meeste antwoorden die de vrouwen op de enquêtes invulden een zekere verwarring waarmee – zo goed mogelijk – wordt verder gegaan. Naar het lijkt: meestal zonder verwachting dat er nog iets voor de verloren zekerheden in de plaats komt. Is er daarvoor te veel teleurstelling over toegezegde garanties en vooruitzichten die opvoeders, tradities of kennis vrouwen te bieden hadden en die, gaande het leven drijfzand bleken te zijn? Is het dan onmogelijk om zonder voorbeelden en oriëntatiepunten een eigen een nieuwe toekomst in te gaan?

Martha Nussbaum

In de epiloog van mijn boek, die ik *van verwarring naar wijsheid* noemde, voer ik de filosofe Martha Nussbaum op. Aan de basis van haar werken ligt de in de filosofie steeds terugkerende vraag: hoe te leven? Zij probeert bij de beantwoording van die vraag een brug te slaan tussen filosoferen, dat is kritisch vragen stellen aan en nadenken over het leven, en het lezen van

literatuur. Ik kreeg een vermoeden dat haar manier van omgaan met de vraag *hoe te leven*, een aanzet zou kunnen zijn tot een strategie om kritisch ouder te worden. Zou deze verbinding, kritisch nadenken over en vragen stellen aan het leven in samenhang met het lezen van literatuur, vrouwen instrumenten in handen geven om zich zelfstandig, dus los van de opgelegde ballast van een patriarchale maatschappij, kritisch te bezinnen op ouder worden? De opgelegde lasten aan vrouwen door een patriarchale samenleving, waaraan vrouwen, sinds het eind van de jaren zestig hebben getracht zich te onttrekken, staan bol van de algemene begrippen. Nussbaum vindt dat algemene begrippen niet passen bij de realiteit van het menselijk bestaan. Deze algemene begrippen over hoe mensen behoren te leven, doen, volgens Martha Nussbaum, geen recht aan wat kwetsbaar, breekbaar en eenmalig is.

Oogst

Deze zienswijze van Nussbaum doet me terugrijpen naar de studie van Gannon over vrouwen en ouder worden. Zij stelt dat 'androcentrisme', waarin de man als norm geldt, nog altijd het uitgangspunt is van waaruit traditioneel wetenschap wordt bedreven. Dus ook als er studie wordt gemaakt van het ouder worden van vrouwen. Studies vanuit die invalshoek zullen vrouwen dus altijd zien als verschillend en anders. Ze spitst die norm voor de standaard mens toe op witte, heteroseksuele mannen, behorend tot de midden en hogere klasse. Wanneer vrouwen zich bij het ouder worden dus afvragen: hoe te leven?, zullen zij zich moeten ontworstelen aan de stempels die de man-genormeerde westerse samenleving vrouwen heeft opgelegd.

De wens van de werkgroep *Overleven door vriendinnen*, dat veel ouder wordende vrouwen het boek vooral samen zouden lezen en samen zouden moeten bespreken, over wat zij in de uitspraken herkennen, wat ze anders zouden doen en hoe ze geïnspireerd raken door anderen en door het leven zelf, lijkt in vervulling te gaan. Her en der worden groepjes gevormd waar *vrouwen en ouder worden* wordt besproken aan de hand van de ervaringen in het boek. Deze werking van het boek kan een manier zijn om de ontworsteling aan restanten van het verleden te bevorderen. De verwarring te boven te komen. Eigen wijzen van ouder worden te ontdekken. Eigen bronnen aan te boren. In die onderlinge gesprekken komen, zoals wij zelf in de werkgroep ontdekten gedurende de jaren dat we met elkaar spraken, processen op gang. Ze leiden tot andere uitkomsten dan wanneer je alleen aan je tafel of bureau de vragen van een enquête beantwoordt. Al schrijf je er nog zo'n lang verhaal bij. Al komt er nog zo'n sterke herinnering op. Het is meer, zoals een vrouw deze week tijdens een studiedag over *welzijn en kritisch ouder worden* ontdekte: 'Eerst wisselden we onze meningen uit over het onderwerp, maar tijdens het gesprek kwam er een proces op gang, waardoor ons inzicht veranderde.'

Dit alles betekent niet dat de vrouwen van de generaties, die vanaf de jaren zestig hebben deelgenomen aan de cultuurkritiek, geen voorbeelden hebben bij het ouder worden. Zij

hoeven niet opnieuw een zoektocht te beginnen naar bronnen van leven. Het lijkt mij dat ze niet ver hoeven te zoeken. Hun eigen leven en verleden biedt, zoals de psychologe Gannon veronderstelt, een vergaarplaats van ervaringen. Zij hoeft er niet eens uit te putten, zij is door haar manier van leven, haar zelfbewustzijn al de wijsheid zelf; met haar inzicht in de maatschappelijke samenhang, haar levensstijl, die ze steeds duidelijker vorm heeft gegeven, haar bereidheid tot samenwerken, zorgen en verantwoordelijkheid nemen.

En als dit waar is, en ik ben er van overtuigd dat het zo is als ik denk aan en kijk naar de vele vrouwen om mij heen, dan gaan vrouwen-van-dagen vanuit zichzelf en als vanzelf gewoon door, tot aan het eind van haar dagen, met groeien.